

UNA VISITA AL CASTELL DE XATIVA

per J. B. XURIGUERA

No és fàcil parlar de Xàtiva, ni ho és tampoc d'intentar descriure el famós castell. La història s'ha complagut a amuntegar els fets ocorreguts dintre la doble muralla que tanca un llarg recinte de centenars de metres, i que va des d'unes construccions avui ruïnoses que es troben al costat esquerre (mirant des de la població) fins a unes altres construccions també ruïnoses situades cap a la dreta, força més elevades. Les muralles que avui encara podem veure travessen una mena d'ampla fondalada entre dos turons, i s'estenen cap als dos extrems, on circumden dues altes cimes que contenen les restes de dos castells, dels quals no queda gran cosa. La injúria del temps, ajudada per un seguit innombrable d'invasions i de guerres, de setges i de batalles, ho han desfigurat tot, per no dir que ho han destruït gairebé completament.

Es pot accedir per una bona carretera fins a l'única porta que tanca l'immens buit carregat d'història. A la part oposada del llarg recinte, s'obre un interminable i profund precipici, que talla tota possibilitat de comunicació amb l'exterior. L'indret és adequat per a resistir investides enemigues, i també per a servir de presó sòlida i segura. Ningú no podria reconstruir, avui, la relació dels pobles que han ocupat aquest famós castell de Xàtiva, ni donar la data de les primeres edificacions, ni fer un balanç ordenat de les accions que s'hi han succeït. Les ombres cobreixen gairebé totes les referències d'allò que s'hi ha esdevingut.

Però, no obstant, el nom de Xàtiva té una força misteriosa que ens atreu poderosament, en primer lloc perquè allí visqué empresonat durant set anys i hi morí violentament el darrer comte d'Urgell, el qui havia de ser el nostre rei a la mort de Martí l'Humà. D'altres personatges il·lustres hi sofriren també un sever captiveri, i alguns d'aquests hi trobaren igualment la mort.

Una mica d'història

La ciutat de Xàtiva¹ fou, probablement, fundada pels íbers. Encunyà moneda durant l'època de dominació romana. Fou seu episcopal i bressol de diversos sants i de pontífexs i artistes, entre els quals figuren Calixt III, Alexandre VI i el famós pintor Josep Ribera.

El castell constituí sempre una plaça forta, de gran eficàcia militar. El gegantí rocam en fou un element essencial. Gaspar Escolano (València, segles XVI-XVII) ens ha deixat una descripció: "El castell és tan llarg com la pròpia ciutat i s'uneixen per mitjà de dos murs. Està distribuït en dos, que es diuen el major i el menor, i tots dos es troben cenyits del mateix tancat. A tots dos s'hi entra per les mateixes portes, que són quatre i molt fortes. El mur més gran té dues torres considerables i vint més petites; el menor en té vuit. A dintre del recinte hi caben unes tres mil persones."

¹ La *Saetavis* dels romans.

Aquesta referència ens dóna una idea de grandesa, que avui fóra difícil de trobar-hi. Hi ha el mateix espai, això sí, però escasses edificacions i una sola porta a la muralla exterior, restaurada.

L'origen de Xàtiva és, doncs, anterior a les colonitzacions fenícia i grega. S'ha trobat als vessants de la muntanya algunes monedes turdetanes i sírio-fenícies. Pel fet d'haver estat el recinte durant força temps una propietat particular, la plaça d'armes fou convertida en moderns jardins, però avui, en no decidir-se l'ajuntament de Xàtiva a adquirir aquells històrics espais, han passat a pertànyer en l'actualitat (1978) a la Caixa d'Estalvis de València.

Concretament, l'únic que resta al costat més antic és uns vestigis de muralla àrab i, al costat oposat, mentre es va pujant una pronunciada costa, es veuen els fonaments d'una torre romana i d'una altra de la Reconquesta. En el lloc on hi havia la porta i la torre defensiva del castell major només hi queda la base dels seus murs. Una torrassa quadrada es troba sense marlets ni sostre. Els quatre presoners més il·lustres que feren cap allí foren Ferran de la Cerda (mort el 1275), nét d'Alfons X de Castella; Jaume de Mallorca (fill de Jaume III); el darrer comte d'Urgell; i Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, mort el 1550. I els fets bèl·lics més notables foren: la presa del castell per Abd al-Azīr, fill de Mūsà, l'any 714; la conquesta de la fortalesa per Jaume I el Conqueridor, el 1249; la guerra de la Unió; el setge de les Germanies; la resistència en favor de l'arxiduc Carles d'Àustria, i l'incendi, la destrucció i la pèrdua del propi nom que se'n seguí, per ordre de Felip V.²

Un terratrèmol sobrevingut el 1738 completà la devastadora acció borbònica.³ I a la guerra del francès, en abandonar els

² El 1705, durant la guerra de Successió, Xàtiva fou vençuda per Felip V i, aquest, li canvià el nom pel de "San Felipe". Les Corts de Cadis decretaren, el 26 de setembre de 1812, que se li restituís el nom. El tornà a perdre, però, en restablir-se l'absolutisme (1814), i no el recobrà fins a la mort de Ferran VII (1833).

soldats de Napoleó la fortalesa el 5 de juliol de 1813, arrasaren un supmtuòs i elevat edifici que hi havia. Si detalléssim el poc que resta avui al castell de Xàtiva, hauríem de parlar d'una capella que manà construir la reina Maria, esposa d'Alfons IV el Magnànim, en el primer terç del segle xv, amb una sola nau, i que de les tres voltes que tenia només s'aguanten dues. Està tancada per una gran porta recoberta de planxa de ferro que ofereix dues reixetes a través de les quals es veu a l'interior, al mig de la petita estança, una urna de pedra a mitja altura, sostinguda per un pedestal també de pedra. Aquesta urna porta una inscripció segons la qual conté les despulles del darrer comte d'Urgell.

De tota manera, aquesta inscripció és molt optimista perquè no és gaire probable que contingui els ossos del darrer comte d'Urgell. De tota la literatura històrica publicada sobre els comtes d'Urgell sobresurt, per la seva erudició i la serietat del relat, el llibre de fra Josep M. Pou i Martí, imprès a Manresa l'any 1913 amb el títol *Història de la ciutat de Balaguer*. D'aquí extraïem aquest mots: "He practicat algunes indagacions per a saber el lloc i estat del sepulcre del comte, però és estat tot inútil; a Xàtiva mateix és açò ignorat."

I una mica més amunt encara, al dessota de les estances ducals, ara inexistents, trobem finalment la presó, que es compon de dues cambres que comuniquen amb una porta baixa e estreta, i un locutori. La presó, darrera de la porta, tindrà una superfície de 3 m x 10 m, però sembla que feia dos calabossos. La porta mitgera no passarà de 1'20 m x 0'6 m. El locutori dóna idea de

³ El dia 23 de març de 1748 es produí un important terratrèmol a la vasta regió que comprèn les poblacions de Corbera, Anna, Estubeny, Manuel, Xàtiva, Enguera, Montesa, Canals i Vallada. És considerat un dels fenòmens sísmics de major intensitat experimentat al regne de València. Les destruccions i les morts que causà foren nombroses, i sembla que els dos indrets més fortament castigats foren Montesa i Xàtiva. A Xàtiva, per exemple, molts edificis: esglésies, convents i residències particulars, quedaren convertits en ruïnes.

dues cambres, de 4 m x 3 m cadascuna. La porta que obre a l'exterior té només el marc de pedra nua, i el sòl de tot el que fou presó és terragós. A la paret de l'exterior es col·locà, ja fa alguns anys, una gran làpida amb els noms dels presoners que han passat per allí, que són nombrosos, però nosaltres només ens ocuparem d'un d'ells, de Jaume el Dissortat.⁴

Qui matà el comte d'Urgell?

No estudiarem avui la persona de Jaume d'Urgell com a comte, ni tampoc parlarem de Balaguer, ni del Compromís de Casp, ni de l'Interregne, ni de l'oligarquia barcelonina, ni del Parlament català, ni de Ferran d'Antequera, ni del Procés de Lleida, ni de la família de Jaume el Dissortat, i ni del comtat d'Urgell. Ens trobem a Xàtiva i volem ocupar-nos només de la seva vida de presoner, i també de la seva mort.

És una pàgina trista, ho reconeixem, però ja hem tractat tot aquest episodi en diverses ocasions i ara ens interessa l'home, aquest home presoner del rei, inlefs, re-

⁴ Text de la làpida: "Aquest finestral és el que resta de la històrica Sala del Duc. Aquí ploraren egregis presoners durant els segles XIII al XVI, des dels Infants de la Cerda don Alfons i don Ferran, 1278 a 1288, fins al marquès de Llanera i comte d'Olocau, durant la Germania. En aquesta règia presó moriren el comte d'Urgell, pres des del 1413 (*sic*); Roger comte del Pallars, en 1503; Moroto Ugolen, cavaller d'Avinyó, comanador de Sant Joan; mísser Damià Montserrat de Tarragona, en 1466; don Martí el marquès de Maristany; l'abat de Poblet don Pere Quixal en 1543; i don Dídac de Borja, germà de sant Francesc, que fou decapitat. Presos ploraren aquí llur infortuni: el trobador valencià Ausiàs March, i el prior de Sant Joan de Navarra Joan Beaumont, conseller del desgraciat príncep Carles de Viana. I en aquesta sala consumí els deu millors anys de la seva joventut el duc de Calàbria don Ferran d'Aragó, hereu del tron de Nàpols, des de novembre de 1512 en què el reclogué el rei don Ferran V el Catòlic fins el desembre de 1522, en què l'alliberà l'emperador don Carles, i fou virrei de València. Aquest edifici l'enfonsà un terratrèmol el 23 de març de 1748. (Traduït).

signat en la seva desgràcia, i la petita vida del qual, sobretot grisa, tingué encara la força d'aixecar ires i enveges fins al punt de moure els seus obstinats enemics a llevar-li violentament la vida. El drama del darrer comte d'Urgell podria comparar-se a una tragèdia grega. Ell té una actitud passiva, però la seva sola presència mou tot un rei amb dos altres germans seus per a donar-li personalment la mort.

Tenim un document que ens ho prova. Ja compremem que aquest capítol de la nostra història és enutjós i desagradable, però cal parlar-ne. Aquest testimoni que ens arriba del segle XV és una crònica que fou escrita en el més gran secret. Tothom accepta que *l'Scriptura privada* és del segle XV i Dídac Monfar utilitza directament aquella argumentació, com si fos de la seva pròpia collita. Si Monfar, el més gran historiador dels comtes d'Urgell, dóna crèdit a aquest llibre, és una prova important al seu favor. Lluís Domènec i Montaner en parla també amplament. Pròsper de Bofarull li dóna fe sense reserves.

Hi ha, és veritat, una oposició obstinada entre els historiadors catalans moderns al testimoni que comentem, sobretot en el que fa referència a la mort del comte d'Urgell, que *l'Scriptura privada* explica com si l'autor ho hagués presenciat. Ferran Soldevila en dóna compte sense inclinar-se al seu favor i addueix que caldria confirmar alguns fets. Malgrat tot, moltes circumstàncies exposades en aquell llibre han estat plenament comprovades i les relaten exactament altres cronistas de l'època. Per exemple, les amenaces de Ferran d'Antequera contra Barcelona apareixen també en Pere Tomic, i ja no parlem del procés de Lleida, el tracte donat a l'esposa, la mare i les filles del comte i, sobretot, el règim sofert per aquest en les diverses presons on el conduïren.

Si *l'Scriptura privada* conté tantes veritats confirmades, per què no ha de ser-ho la mort violenta del comte al castell de Xàtiva, que és justament la clau o, si volem, la part essencial de l'obra i, amb tota seguretat, el motiu principal que portà el seu autor a escriure la crònica? No pot haver-

hi cap intent tortuós en aquest relat perquè no podia reportar a ningú cap benefici personal, i en canvi constituïa un fet ple de perills, que podia costar perfectament la mort tant al seu autor com als posseïdors. Un home és capaç d'ordir una calúmnia, és veritat, sobretot si és ràpida i productiva, però aquest llibre és una obra lenta i treballada, prudent i responsable, que demostra l'agitació i la sang encesa d'un home que necessitava alliberar la tragèdia nacional i la gran injustícia que presenciava, en la seva consciència adolorida.

I el seu relat és lògic perquè, si ens circumscrivim a l'escena de la mort del comte, quan els tres germans l'escanyen en la sòrdida presó, no podem oblidar que els germans del rei, Enric i Pere, hagueren en efecte d'escapar-se a Portugal per fugir de les tropes del rei de Castella. Això es pot llegir clarament en la *Crònica de Joan II* escrita per Àlvar Garcia de Santa Maria. I també és veritat que, venint de Portugal, desembarcaren a València i que s'hi trobaven els darrers dies de maig. I encara és comprovat el subsegüent viatge a Montserrat. No hem d'oblidar, tampoc, la vida d'aquells anys, cruel i vergonyosa per a Catalunya i els regnes, plena de coaccions i injustícies, fellonies i tiranies. No resta massa espai per al dubte, perquè és prou clar que Joan II fou capaç durant tota la vida, i sobrerament ho demostrà, de prendre la vida al noble comte d'Urgell i de cometre actes pitjors.

Un dels historiadors més tenaços contra la tesi de la mort del Dissortat, troba que "l'argument més fort per a creure que el comte no fou assassinat, és la carta adreçada per la reina Maria a Cecília, germana del presoner". Però nosaltres responem que no en trobaríem d'altre de més feble. Aquella carta, que porta la data del 6 de juny, no era altre cosa sinó un compliment carregat de retòrica. L'esposa d'Alfons IV no havia vist res i parlava per boca d'altri. Demés, no són certes moltes coses que diu, com per exemple aquestes: "...rebutts los sants sacraments ab gran a ardent devoció e ab singular contrició a fet tot l'ordre e

procés que bon cristià e cathòlich deu fer, ha retuda la sua ànima al creador." Però si el presoner no rebia mai la visita de ningú, si la seva esposa havia escrit més d'un cop al rei Ferran que permetès al seu espòs que pogués oir missa les festes de precepte (i no hi ha cap indicatiu per a creure que el seu règim havia canviat), com és possible que de cop i volta es trobés el comte tan esplèndidament assistit? No; la carta de la reina Maria no és un testimoni fidel, sinó més aviat era un simple compliment amistós. La sobirana ignorava completament els fets. Demés, hi ha una circumstància especial. No podem oblidar que els assassins del comte d'Urgell foren tres fills seus!

Allò innegable és que els infants es trobaven a València els darrers dies del mes de maig, que havien tornat feia poc de Portugal, on havien jurat que alliberarien el presoner i que només la mort d'aquest els podia deslliurar del sagrat compromís. Més encara, l'argument més fort, al nostre entendre, el trobem en el prec desesperat que la germana Cecília fa a la reina perquè aquesta escrigui uns mots al catlà de Xàtiva perquè permeti a un "home seu" de visitar el pres. I la reina hi accedeix. La carta és datada a Barcelona el dia 29 de maig de 1433, tres dies abans de la mort del comte. Allò més probable és que Cecília havia tingut notícia del fatal projecte i intentava avisar el seu germà.

Demés de la carta de condol de la reina, existeix una segona carta, la del catlà Berenguer Mercader, on explica la mort del comte, però encara és més sospitosa, perquè no és altra cosa sinó una acta redactada en fred, amb contradiccions evidents en el mateix escrit i, demés, no porta data i demostra que l'escarceller no va voler veure res. El rei de Navarra portava un escrit d'Alfons IV el Magnànim, adreçat al catlà de Xàtiva, en el qual li ordenava que permetés l'entrada del seu germà Joan a la presó, "com si fos ell mateix". Però sembla que el Magnànim no esperava que els seus germans matarien el comte, en fer-los aque-

lla carta per al catlà. Així ho fa constar la nostra crònica, i és una prova més de la seva objectivitat.

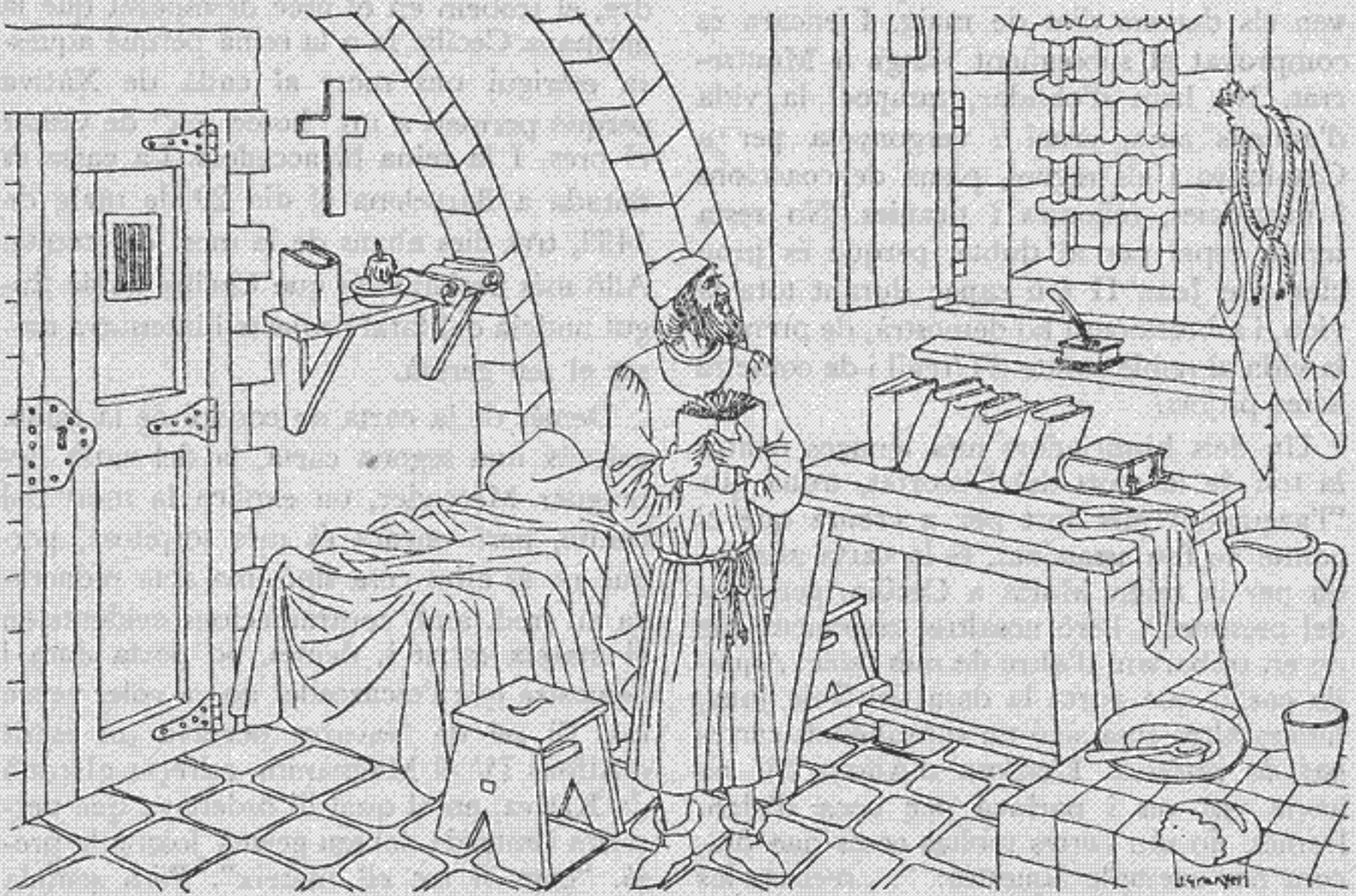
El llarg empresonament del Dissortat

Coneixem força detalls del captiveri seguit per l'il·lustre presoner. Després del procés de Lleida i d'ésser-li llegida la sentència el dia 29 de novembre de 1413, el jove comte d'Urgell romangué reclòs a "la torre del castell de Lleida" fins el 10 de desembre següent, que inicià la seva captivitat.

Fou conduït de primer al castell d'Ureña, que es troba situat prop de la frontera de Portugal, sempre sota la mirada vigilant del seu escarceller especial Pedro Alonso de Escalante. Fra Pou i Martí diu que "fou portat amb molta ignomínia i tractes inhumans, de part dels qui el conduïren, el qual va sentir molt Jaume, perquè deia que el rei mancava a la paraula que li havia

donat de no treure'l del Regne". En morir el rei Ferran d'Antequera, a Igualada el 2 d'abril de 1416, tot continuava igual. I el mateix ocorregué amb el canvi de rei. El primer acte d'Alfons IV el Magnànim fou prendre a l'escarceller Pedro Alonso de Escalante el mateix jurament i homenatge que havia fet al seu pare, sobre la guàrdia del comte. El nou rei no volgué alliberar el presmalgrat les gestions fetes en aquest sentit prop d'alguns alts personatges d'Itàlia i d'Alemanya, entre els quals uns parents del marquès de Montferrat, demés del papa Martí V.

Berenguer de Fluvià es trobava a la cort del papa per a gestionar l'alliberament del comte d'Urgell, però tots els esforços foren inútils. Els historiadors parlen que el poble continuava essent urgellista i que els Trastàmars tingueren sempre por que, si alliberaven el presoner, podrien avalotar-se els regnes, però no recordem ningú, en canvi, que trobi aquí encara una reminiscència

La cella on fou empresonat Jaume d'Urgell

del recentment esdevingut canvi religiós del rei Ferran, en abandonar Avinyó per abraçar Roma. No ens costaria gaire de creure que el tema religiós fou, encara, un nou element que jugà contra la sort de Jaume d'Urgell.

En primer lloc, a partir de 1415 Benet XIII fou jutjat i excomunicat per l'Eglésia i es tancà a Peníscola fins a la seva mort. L'almoïner Pere Martí, de la casa de la infanta Isabel, que anà a visitar Benet XIII i el cardenal de Sant Jordi, no en tragué cap resultat perquè el darrer papa d'Avinyó, que era el més gran responsable de la desgràcia del comte d'Urgell, havia caigut al seu torn en una altra desgràcia comparada amb la seva. I respecte a la inutilitat dels esforços desplegats per Berenguer de Fluvià a Roma, allí les coses ocorrien a l'inrevés, perquè el papa acabava de rebre la tan esperada adhesió al Vaticà dels regnes de la corona d'Aragó, i per res del món no hauria mogut una palla en favor del nostre presoner, per tal de no presentar cap problema, gestió que, si més no, hauria tingut el do de la inoportunitat. Heus ací, doncs, com el comte d'Urgell es trobà enmig d'una situació curiosa: que el poble, el papa i les corones d'Europa, tots podien estar espiritualment convençuts que ell tenia raó, i podien reconèixer la gran injustícia que se li feia, però ningú no podia ajudar-lo, lligats com estaven, tots, per forts interessos personals i polítics. Trista situació la de Jaume d'Urgell!

Per tal de demostrar amb un fet concret aquesta delicada situació apuntada, podem afegir l'ocorregut l'any 1414, és a dir, immediatament després d'ésser condemnat el comte d'Urgell a presó perpètua. Des del regne de València enviaren, la mare i l'esposa del captiu, Pere Miró al regne de Portugal per proposar al rei que s'interessés per la llibertat del fill i espòs. Un cop allí foren lliurades les cartes del duc de Clarença i de les dues comtesses. El rei respongué que no volia fer-se sospitós al rei Ferran i que no li enviaria ambaixador ni li escriuria, i afegí que, si el comte d'Urgell aconseguia sortir de la presó i travesrés el seu regne per arribar al mar, que "ell el faria detenir".

Vers el 1420 fou portat al castell de Móra de Toledo i d'allí, el mes de juny de 1422, a l'alcàsser de Madrid. El seu escarceller Alonso de Escalante morí el 4 de setembre de 1424, i el rei encomanà la persona de Jaume d'Urgell a Gonzalo Gómez de la Cámara, escuder de l'anterior escarceller. Després fou traslladat al castell de Castro-Torafe, que era de l'orden de Santiago. Castro-Torafe és avui un terreny despoblat, a quatre quilòmetres de San Cebrián de Castro, que pertany al partit judicial de Zamora.

El comte estigué al castell de Castro-Torafe fins a l'any 1426, que el portaren a Terol per algun temps (el mes de maig hi era), i, d'allí, al castell de Xàtiva. Els dos últims trasllats foren encarregats pel rei Alfons, personalment, a Berenguer Mercader, cavaller valencià, cambrer i privat seu, i que formava part del seu consell. Berenguer Mercader era batlle de València i alcaid del castell de Xàtiva. Monfar ho explica així: "I des d'aquí (Terol), manà el rei al mateix Berenguer Mercader que el portés al castell de Xàtiva, amb facultat i poder, que si li sortissin al camí per assaltar-lo, el matessin sense tardança; i amb aquesta ordre i acompanyat de bones guardes, el portà a aquell castell, on estigué fins que el van matar". També Pròsper de Bofarull escriví que el comte "morí assassinat al castell de Xàtiva pels infants fills del seu propi antagonista".

Nascut després de 1378, sense poder encara fixer la data exacta, Jaume d'Urgell tindria, aproximadament, una cinquantena d'anys. El comte d'Urgell havia estat empresonat durant dinou anys i set mesos. Així acabà la vida del darrer comte d'Urgell i vescomte d'Àger, senyor de les baronies d'Entença i d'Antillon, i d'altres dels regnes d'Aragó, de València i del Principat de Catalunya, que descendia per línia masculina de Guifre el Pilós, i per la seva mare dels emperadors d'Alemanya.

La visita del rei

El rei Alfons IV el Magnànim visità un dia a Xàtiva l'il·lustre presoner. Era, pro-

bablement, després de l'any 1426 (algú diu el 1430), és a dir, quan feia més de deu anys que era rei, i el comte Jaume en portava més de tretze de captiveri. En aquell moment ja feia més de dos anys que la seva esposa era enterrada però el presoner ignorava encara que la infància Isabel fos morta. No sabia tampoc si la seva filla gran era casada. No rebia, doncs, la més petita informació de l'exterior.

Naturalment, el rei no es va donar a conèixer durant l'entrevista i volgué passar com un més de la colla de "cavallers dolguts dels seus infortunis", que casualment havia anat a saludar-lo. Però el fet era tan estrany que el presoner així ho comprengué, perquè calia en efecte tractar-se del propi rei per poder aconseguir el dret d'entrar a parlar amb el comte d'Urgell.

L'entrevista és explicada en l'ina preciable *Scriptura privada*, y recollida per nombrosos historiadors, ara sense fer objeccions. El catlà preparà dos bancs, l'un enfront de l'altre, i fou preguntat al comte si li faltava alguna cosa, que ells (els cavallers) esperaven aconseguir-ho del rei, excepció feta, naturalment, de la seva llibertat. A continuació Jaume d'Urgell digué que durant el seu empresonament a Castella, havia rebut tan mals tractes que mai no podria perdonar l'escarceller culpable ni tampoc demanar a Déu que el perdonés. "I acabant aquest raonament les llàgrimes li vingueren als ulls".

Aleshores el cavaller Corella, que parlava en nom de tots, li demanà que exposés allò que més desitjava, que ells pregarien el rei que li ho concedís. El comte d'Urgell, donant-los de primer moltes gràcies per l'ofertament, els digué que eren tres les coses que desitjava molt. La primera era saber si la seva muller era viva o morta; la segona, si la seva filla gran era casada; i la tercera, que pogués trobar-se davant del rei i demanar-li que el perdonés i el deixés entrar en algun monestir cartoixà, "en el qual pogués com un eremita lloar i beneir Déu".

Els cavallers prengueren comiat del comte i aquest "en la sortida de la sala de la qual el comte no era lícit eixir", reconegué

el rei, però el catlà, després, li ho negà. Si ens imaginem l'indret on tingué lloc aquesta entrevista amb els cavallers, i ens atenim a les actuals ruïnes estances de la presó del castell de Xàtiva, podríem pensar que el comte passà la petita porta que dona al segon vestíbul, i allí es col·locaren tots dos bancs, però ja no passà al primer locutori perquè, d'allí on era, al comte "no li era lícit eixir", i que anava a la porta de la façana exterior.

L'historiador Ferran Soldevila visità també aquella presó i féu el següent comentari: "Visitant l'ampla cel·la que li donaren per residència —ampla tomba en tenebres, sense ni la més mesquina llum per on es filtri la claror rutilant d'aquella altura— hom es veu obligat a considerar com persistia, anys després del seu empresonament, la duresa de la seva presó".

L'assassinat

El gran historiador del segle xvii Dídac Monfar, arxiver que fou de la Corona d'Aragó i autor de la més completa història sobre els comtes d'Urgell, recull íntegrament el relat de l'assassinat del darrer descendent d'aquella noble casa. Víctor Balaguer, per la seva banda, el treu de Monfar, cosa que demostra ignorar l'existència del manuscrit; i d'altres historiadors en parlen extensament.

Nosaltres creiem sincerament en l'autenticitat del relat del segle xv. Tothom reconeix que el seu autor fou contemporani de Joan II, i algú afirma que la seva redacció pot ésser datada entre 1466 i 1479. Sembla innegable "la condició burgesa del seu autor i la seva naturalesa lleidatana, si no de la mateixa ciutat, almenys habitant d'aquesta", però aquest detall ens el fa encara més entranyable.

En parlar del segle xv i dels innombrables i capitals esdeveniments que s'hi succeïren, no hauríem d'oblidar que fou el segle conflictiu per excel·lència, i el més tràgic per a Catalunya. Només caldria esmentar, per a corroborar-ho, la mort del rei Martí l'Humà (1410), l'Interregne, el Compromís

de Casp, l'entronització amb Ferran d'Antequera de la primera dinastia forastera a la nostra terra (1412), la destrucció del comtat d'Urgell (1413), amb la mort de Jaume el Dissortat (1433), la guerra civil de Joan II (1462-1472), amb la proclamació consecutiva de tres reis de Catalunya, i la formació de la unitat amb Castella (1479). En realitat, com veiem, calgueren grans enemics i extraordinaris fets adversos per a matar el nostre poble. Però els catalans no sabérem evitar-los.

Era natural, doncs, que algun ciutadà honrat i bon patriota, espectador adolorit d'aquella terrible desfeta nacional, escrivís secretament la crònica viva de tan infausta desventura. No podia deixar-nos el seu nom perquè li hauria costat la vida. I, encara, hem de considerar un miracle que aquest llibre hagi pogut arribar fins a nosaltres. La llengua és ben bé del segle xv, això és innegable. I els fets explicats són, el més gran nombre, confirmats plenament per altres llibres i documents de l'època, com ara les cròniques de Llorenç Val·la, d'Àlvar Garcia de Santa Maria, de Pere Tomic, etc. Així, amb aquest convenciment, i amb l'únic desig d'una bona informació, transcrivim a continuació els punts essencials, posats en llengua moderna:

"El rei don Joan de Navarra, germà del rei Alfons, era, per absència d'aquest, lloctinent general dels regnes d'Aragó i de València, i li sabia greu que es parlés de donar llibertat al comte, perquè per no tenir fills el rei germà seu, la Corona li pertanyia a ell, i tenia por que si el comte sortia de la presó no li enterbolís la successió, perquè ell i els seus germans no eren gaire henvistos en aquests regnes, i hi havia molta gent que desitjaven veure novetats, que eren molt contingents si el rei moria (com morí) a Nàpols, on residia sempre. I així, per alliberar-se d'aquestes preocupacions i assegurar la seva successió, tractà, sense saber-ho el rei, amb els seus germans que el comte morís, perquè deia que home mort no feia guerra; i presumia que una vegada mort el comte, no es parlaria més de les seves coses ni del dret en el regne. I així, usant del poder de lloctinent del rei,

es procurà algunes cartes seves adreçades al catlà del castell de Xàtiva, en les quals li manava que si el rei de Navarra anava allí, que fes tot allò que li manés igual que si fos ell mateix en persona. I així un matí, el dia primer de juny de 1433, el rei de Navarra, don Enric i don Pere, germans seus, arribaren al castell i demanaren al catlà què era del comte d'Urgell, i ell els respongué que encara era al llit. Li van manar que el despertés i el fes venir, perquè havien de parlar amb ell. El catlà despertà el comte i li va dir que es vestís de seguida, que l'esperaven el rei de Navarra i els infants don Enric i don Pere, que li volien parlar, i que sortís aviat perquè tenien pressa i se'n volien anar.

"Fou notable l'alteració i l'espant que tingué el comte en sentir que hi havia allí els tres germans, i després digué: "Oh catlà, mort sóc jo, sóc mort." I llançant-se el jupó al seu damunt, féu una gran exclamació a Déu nostre Senyor, lamentant-se del seu gran infortuni i la seva extrema desventura, i demanant-li perdó dels seus pecats. I quan s'acabà de vestir seguí el catlà, que el portà allí on es trobaven els infants, i el comte el seguí tremolant com aquell qui porten a sentenciar. El catlà el deixà a l'indret on esperaven els infants, els quals tancaren la porta, i el catlà sentí a dintre un gran soroll, i en particular tres o quatre crits que llançà el comte, dient: "No sé tal cosa, no sé res d'això". I poc després obriren l'estança, i deixaren el comte mort.

"El catlà entrà a cercar el comte, i en veure'l estès a terra es posà a plorar, i digué: "Senyors, què heu fet? I quin compte donaré jo al rei i al batlle de València de la persona del comte?" I ells li digueren que no tingués cura, que aquesta era la voluntat del rei, i li van manar que agafés el cos i el tornés al llit, i digués que l'havia trobat mort, i l'amenaçaren amb grans penes si deia una altra cosa. I sortiren del castell i feren el seu camí.

"El catlà de continent avisà la justícia i els jurats de Xàtiva, amb els escrivents de les corts i el batlle de València, i arribats aquests al castell els mostrà el comte mort.

I el batlle féu portar el cos a la ciutat de Xàtiva i el féu soterrar al monestir de fra-menors d'aquella ciutat.”

Conclusió

Com hem pogut veure, el dramàtic diàleg té una força espontània sorprenent, i evidència la urgència de la darrera gestió de la seva germana Cecília, la qual aconseguí encara d'advertir-lo del gran perill que corria. El relat és d'una lògica natural. L'alteració i l'espant del comte eren justificats, i no s'equivocava en pensar que els seus més grans enemics anaven a matar-lo.

Un document oficial és el “Dietari de la Generalitat”, en el dia 1 de juny de 1433, però aquest es limita a dir que “avui el comte d'Urgell ha passat d'aquesta vida”, sense afegir cap altre detall ni comentari. Tot això és sospitos, com ho és també la feble versió segons la qual el comte morí de mort natural, sobretot si recordem que durant la visita que li féu el rei, no massa

llunyana, acompanyat d'alguns cavallers, en preguntar-li si estava ben atès o li faltava alguna cosa, el comte respongué: “Des que só en aquest castell, jo estich bé e só ben tractat”. Així les coses, no podem deixar de creure la crònica esmentada quan diu que “lo comte fo offegat per los qui ab ell éran dins”.

Cal afegir també que el més gran detractor d'aquest relat, l'historiador aragonès Andrés Giménez Soler, arriba a identificar aquest anònim amb l'autor dels *Feyts d'armes de Catalunya*, de Boades, i això ja no és gaire seriós perquè tothom accepta que es tracta de dos cronistes diferents.

Un altre argument important contra la “mort natural” del darrer comte d'Urgell és que, després de prop de vint anys d'emprisonament, mantenia una bona salut i no era vell, perquè no arribava encara a la cinquantena. Però allò cert, indubtable, és que la mort del darrer comte d'Urgell, el qui havia de ser el nostre rei, significà també en la història la mort de Catalunya.